

95 DE ANI DE LA APARIȚIA DICȚIONARULUI DE MUZICĂ A LUI TIMOTEI POPOVICI

Dumitru Jompan

15 septembrie 1905. Revista "Luceafărul" din Budapesta ctitorită de tânărul student în drept A. P. Bănuțiu, organ de presă ce a devenit la puțină vreme de la debutul petrecut în anul 1902 "focarul activității literare din Transilvania"¹, cu un articol-program original², anunță apariția la Sibiu a unui *Dicționar de muzică* alcătuit de Timotei Popovici³. În nota bibliografică semnată "gf. T.", redacția atrage atenția asupra cărții "iubitelor cetitoare care se îndeletnicesc cu muzica și mai vârtos (a) acelor dascăli și "dirigenți de coruri, la cari de bună samă s-a gândit autorul întru ostănelele sale"⁴.

Dar, lansarea acestui "vade mecum" muzical⁵ îi determină pe mulți alți iubitori de bine și de frumos să prezinte în presa începutului de veac, noua carte apărută. Astfel, pentru Leon-Lian tipărirea dicționarului reprezintă un eveniment editorial necesar și "binevenit"⁶ ca de alt fel și pentru S[?], P[?]care subliniază înainte de toate primordialitatea acestuia în literatura muzicală de la noi arătând că este "unicul op de felul acesta în limba română"⁷. Nici Antoniu Seguens nu scapă ocazia de a redacta o scurtă "dare de seamă" asupra volumului conceput și realizat cu destulă trudă de discipolul său⁸.

Să nu uităm însă că, astfel de dicționare explicative s-au mai scris și tipărit în paginile periodicelor și în volume de autor atât înainte cât și după publicarea cărții lui Timotei Popovici. Cele câteva culegeri de termeni muzicali premergătoare evenimentului anunțat îngrijite de Leopold Stern⁹, Titus Cerne¹⁰ și Juarez Movilă¹¹, constituie, potrivit concepției cunoscutului muzicolog Octavian Lazăr-Cosma referitoare la lucrarea primului autor aici citat, doar o "contribuție modestă de pionierat"¹², la constituirea unuia dintre domeniile științei muzicologice-lexicografia muzicală¹³.

Marele merit al lui Popovici este că, a reușit să publice **pentru prima dată**, la noi, un *Dicționar* complet ceea ce îi conferă dreptul de a se număra între fondatorii muzicologiei românești.

Răsfoind Dicționarul am descoperit mai întâi sursele documentare folosite de autor în elaborarea cărții care, astăzi, a devenit o raritate bibliofilă. În Prefață,

Popovici ne informează că din cele cincisprezece titluri de lucrări consultate ad-hoc, doar patru stau sub semnăturile muzicienilor români iar celelalte aparțin cercetătorilor străini, în exclusivitate germani¹⁴. Faptul dovedește pe de o parte insuficiența studiilor proprii, iar pe de alta seriozitatea cu care și-a însușit, în anii școlărității și după aceea, limba germană și interesul manifestat pentru cultura muzicală a acestui popor, mereu înfloritoare prin vreme.

Izvoarele scrise s-au dovedit a fi neîndestulătoare pentru atingerea scopului urmărit. Observația directă și conversația – metode specifice mai tuturor științelor moderne – au completat necesarul de informații al mai multor articole incluse în volum. I-au fost interlocutori: colegii, cadrele didactice de la școlile din Lugoj, Brașov și Sibiu¹⁵, alte persoane “externe” și chiar elevii din instituțiile de învățământ secundar.

Tot în Prefață, autorul precizează direcțiile în care și-a îndreptat atenția și efortul pentru a face cognoscibil semantismul termenilor aleși subliniind mai întâi de toate latura practică, apoi renunțarea la articolele cu un conținut istoric și ocolirea, cu bună știință, a chestiunilor, așa cum se exprimă autorul însuși – “cari pentru noi nu sînt de un interes mai apropiat”¹⁶.

Adăugând la observațiile de până aici: formatul “de buzunar” al volumului; definițiile “tractate pe scurt, îndestulător”¹⁷, precis, limpede și exact; caracterul mai ales descriptiv, scuzabil pentru o carte concepută cu opt decenii în urmă, conchidem că, Dicționarul poate fi și trebuie să fie apreciat ca deosebit de folositor pentru “artiștii” și “diletanții” din epoca pentru care a fost creat.

Conștient de valoarea “opșorului” său, dar și de unele “lacune” și “inezacități”, cu toate că i s-au pus destule piedici în editarea lui¹⁸ spera ca într-o apariție viitoare cu ajutorul cititorilor, să corecteze, să-l îmbogățească cu idei noi, să-i adauge mai multe exemple muzicale și “ilustrațiuni”, ceea ce din păcate nu s-a mai întîmplat¹⁹.

Pe cît de dificilă a fost editarea Dicționarului pe atît de anevoioasă s-a dovedit și răspîndirea lui în masele largi de cititori și acest aspect poate fi ușor constatat din corespondența purtată de autor cu colaboratorii săi.

Am zăbovit o vreme asupra schimbului de scrisori dintre Timotei Popovici și D.G.Kiriac și am rămas uimiți de asiduitatea cu care fondatorul și inițiatorul Societății corale “Carmen” difuzează în rândul studenților săi de la clasele de teoria muzicii și armonie lucrarea colegului de la Sibiu recomandându-i ca în capitală distribuirea să o facă prin George Degeu și Jean Feder mari editori de carte în aceea vreme²⁰. Într-o altă scrisoare Kiriac îl previne pe autor ca să nu-i trimită exemplare legate căci vama e cu mult mai mare și îl informează totodată că George Degeu nu acceptă plasarea cărților sale fără un rabat de cel puțin 40%²¹. “Planul de bătaie” al muzicianului format la Schola Cantorum din Paris este cuprins în același document autograf din care cităm următorul fragment: “Mai întâi eu am peste 200 de elevi (studenți), cari aproape mai toți își vor
www.cimec.ro / www.muzeul-caransebes.ro

procura Dicționarul. Azi mă voi adresa la camarazii-profesori, prieteni și cunoscuți. Apoi vom sacrifica vreo zece exemplare pentru a face publicitate la gazetele și revistele mai răspândite. În sfârșit, dacă va fi nevoie voi(u) [...] aranja ca cel ce are cartea în depozit să trimeată o circulară la profesori, institutori, învățători, maeștrii de muzică și diriginți de cor, capelmaștrii și subșefi de muzică, precum și alte persoane cari [...] se interesează de muzică. Cu o asemenea publicitate cartea se va desface repede²².

Cei peste 2000 de termeni referitori la știința muzicii, tratați în tot atâtea articole, defrișează un teritoriu larg de probleme privitoare la teoria muzicii, armonie și contrapunct, organologie, dirijat coral, forme și genuri muzicale, etnomuzicologie etc. Nu ne propunem o analiză a termenilor folosiți în muzica clasică ci intenționăm să îmbogățim considerațiile de mai sus cu câteva însemnări fugare despre noțiunile din sfera unui singur text înscris în acest context larg și anume acela al etnomuzicologiei.

Comparativ cu terminologia și problematica celorlalte discipline componente ale artei sunetelor, folclorul muzical ocupă un loc deosebit de însemnat în această lucrare. Faptul că T. Popovici "a sorbit" întreaga sa viață "aromata băutură de aur" și ca de fiecare dată când a fost "însetat" de muzică și-a îndreptat pașii înspre "izvorul pururea întineritor", ambele formulări nefiind altceva decât frânturi din conceptul eminescian despre folclorul românesc, explică această abundență a *Dicționarului* său.

Materialul tratat aici poate fi secționat în două mari grupe: organologia și genurile muzicii populare.

Prima categorie referitoare la instrumentele muzicale populare cuprinde un număr însemnat de noțiuni pe care autorul le supune unei analize minuțioase. Fără a egala valoarea studiilor de organologie populară apărute în vremea noastră²³, unicul *Dicționar* de popularizare al lui T. Popovici are meritul că a oferit prețioase date asupra formei, dimensiunilor, materialelor de construcție, zonelor de răspândire și repertoriului specific familiilor de instrumente muzicale românești. Pentru ca lucrarea să fie acceptată de un public larg, autorul a uzat în explicarea unor termeni de expresii pe înțelesul cititorilor mai puțin inițiați în arta muzicii. Iată de pildă câteva formulări de acest fel: buciumul, în vechime era "un instrument signal în rezbel"²⁴; sunetul emis de buhai este identic cu "un vuiet"²⁵; cobza se aseamănă cu "o ladă foarte bombată".

Cea de-a doua secțiune cuprinde explicații – deși în parte depășite – despre genurile muzicii populare: delimitări, trăsături, corelația "text-muzică", "tonalitatea dublă" (paralelismul major-minor), sistemul de cadențare șcl. care merită toată atenția etnomuzicologului de azi.

Este surprinzător faptul că, deși colindul, obicei calendaristic, era genul cel mai îndrăgit de compozitor, și despre această mare dragoste am mai scris, în *Dicționar* noțiunea este tratată pe scurt. În articolul despre colind nu sînt incluse

unele trăsături ca: precizarea funcțiilor și originilor unui gen atât de străvechi; principalele momente ale ceremonialului; "arhitectura literară" a textelor versificate etc. Se fac însă referiri la: participanți; timpul și spațiul desfășurării colindatului; strofa melodică; forma arhitectonică a discursului melodic (frecvența refrenului). Mai mult, autorul știe să delimiteze colindele profane de cele religioase și de cântecele de stea.

Subgrupa noțiunilor cu privire la dansul popular beneficiază de o tratare asemănătoare, nesofisticată, necontorsionată ci dimpotrivă accesibilă, minuțioasă și cursivă. În expunerea cuvântului-titlu "joc" atenția muzicologului a fost captată de problematica generală a coregrafiei populare (origine, repertoriu, clasificare etc.) și de unele aspecte particulare (ocazii de joc, aria de răspândire, variante, formații specifice, ținută, kinestezie coreică, melodie ș.a.). Sunt aduse în prim plan dansurile populare răspândite de o parte și de alta a Carpaților, cele din zona Banatului muntos ocupând un loc secundar. Unele piese ce alcătuiesc repertoriul acestui stil zonal sunt enumerate doar, fără a fi însoțite de vreun comentariu, ca în cazul jocurilor "blânda", "moriru", "poșovoaița", "ursa" despre care autorul afirmă că "erau cândva bine cunoscute"²⁷, altele: "de doi" și "pe picior" se bucură de o descriere amănunțită.

Cartea câștigă mult prin includerea în cadrul unor articole a exemplurilor muzicale și ilustrațiilor, de listei de abrevieri și adaosului de la sfârșit care explică obiceiul de iarnă al irozilor.

Menționăm mai sus că, lexicografia muzicală la români nu începe și nu sfârșește cu această antologie de termeni aleși și explicați de Timotei Popovici. Istoria muzicii menționează și numele altor muzicologi români, și de altă dată vom enumera pe succesorii maestrului de la Sibiu, nu înainte însă de a-l aminti pe Theodor Burada care, se pare, a înregistrat cea mai mare longevitate în materie de lexicografie muzicală. Studiile sale se întind pe o perioadă de aproape jumătate de veac, de la *Dicționarul de muzică* (1862-1857)²⁸ până la *Un cuvânt în limba noastră* (1919)²⁹ totalizând un număr de 26 lucrări, în majoritate articole despre organologia populară românească.

Cei care s-au dăruit și sacrificat intelectual pentru a deschide porți zăvorâte înspre lumea muzicii dând transparența necesară termenilor cu care operează această disciplină artistică, noțiuni ce semănau până la ei cu inscripțiile criptografice de pe monumentele votive scoase la lumina albă a zilei din negrul pământ de arheologii avizi de cunoaștere a trecutului istoric. Ajunge doar să enumerăm autorii și titlurile unor astfel de lucrări pentru a dovedi câtă preocupare a manifestat în timp muzicologia noastră față de popularizarea unei terminologii științifice atât clasică universală cât mai ales populară românească³⁰. Dacă la toate acestea alăturăm puzderia studiilor, articolelor și comunicărilor ce reprezintă o adevărată risipă de inteligență greu accesibilă datorită penuriei bibliografiilor analitice, dicționarelor de artă estetică,

pedagogie, psihologie, etnografie, folclor, literare, care “nolens, volens” consemnează noțiuni culese din grădina prea frumoasă și nemărginită a Euterpei, precum și lexicoanelor și enciclopediile gigant, abia atunci, și nici atunci nu ne vom simți îndestulați de binefacerile fiorului acustic bine temperat. Vom dobândi însă convingerea că literatura noastră de specialitate dispune de o bogată tradiție lexicografică muzicală.

Ultima lucrare menționată aici, *Dicționar de termeni muzicali*³¹, rod al cercetării îndelungate a unui colectiv redacțional coordonat de profesorul universitar Zeno Vancea, reprezintă o culme a scrierilor muzicale de acest gen.

În încheierea observațiilor noastre cu privire la *Dicționarul de muzică* al lui Timotei Popovici dorim să subliniem încă o dată că, pentru spațiul și timpul în care a fost zămislit acest volum de excepție, complet dar fără aș revendica dreptul de a fi cătuși de puțin exhaustiv “îndreptătorcuminte”³², “cumpătat și totuși larg”³³, a fost cu adevărat ca valoare științifică față de unele lucrări străine similare, nu însă și depășit de timpul care a tresărit la auzul foșnetului filelor răsfoite de atâția oameni interesați de a pătrunde tainele cunoașterii artistice.

PREOCUPĂRI MUZICOLOGICE DICȚIONARUL DE MUZICĂ

¹Ion Neață, *Luceafărul* (1902-1914). Contribuții monografice, Timișoara, Editura Facla, 1984, p. 22

²În locul programului obișnuit, conceput deja pentru a fi tipărit la început d drum în scopul popularizării ideilor directoare, neacceptat de autoritățile maghiare ale timpului, colegiul de redacție publică următorul Motto-u, sub semnătura poetului St.O. Iosif: “Eu nu-s decât un singur glas din satul/Pierdut în noapte.../Eu nu-s decât un sol, eu sunt drumețul/Grăbit, și noaptea înapoi mă cere... Sunt flacăra, pe care-o poartă vântul/Dar trebuie să vie cântărețul!/El va slăvi mareața înviere/Veniți cu toții să vestim cuvântul!...” (Ion Neață, *op. cit.*, p. 17)

³Timotei Popovici, *Dicționar de muzică*. Cu mai multe ilustrațiuni, Sibiu, Edițiunea autorului, 1905, pp. 160

⁴Gh. T., Timotei Popovici, *Dicționar de muzică*, în, “Luceafărul”(Budapesta), IV (1905), 18, 15 sept., p.362

⁵Idem, ibidem

⁶Leon-Lian, *Dicționar muzical de Timotei Popovici*, în, “Poporul Român” (Budapesta), V (1905), 73, 11/24 sept., p. 2-3

⁷S.P., Timotei Popovici, *Dicționar de muzică*, în, “Junimea literară” (Suceava), III (1906), 3, martie, p. 61

⁸Antoni Seguens, Timotei Popovici, *Dicționar de muzică*, în, “Tribuna” (Arad), IX (1905), 177, 24sept., p.7

⁹Leopold Stern, *Dicționar portativ pentru toate expresiunile urmate în muzică*, în, “Lira Română” (București), I (1879), nr. 3, 4, II (1880), nr. 5-8

¹⁰Titus Cerne, *Dicționar de muzică. Voci și instrumente, biserică, concert, teatru, compoziție, și istorie*, vol.I (A-D), vol. II (E-L), Iași f.e., 1896

¹¹Juarez Movilă, *Artiștii noștri. Almanah artistic cuprinzând portrete biografii de muzicanți și artiști dramatici*, București, Ed. Carol Gő, 1898

¹²Octavian Lazăr-Cosma, *Hronicul Muzicii Românești*, vol.VI, București, Editura Muzicală, 1984,

p. 513

- ¹³Referindu-se la volumul lui Timotei Popovici acesta îl apreciază ca pe un “instrument de lucru util, bine conceput și elaborat” chiar dacă unele formulări sunt “relative” (Octavian Lazăr-Cosma, *op. cit.*, p. 514).
- ¹⁴Întă autorii menționați în prefață, și titlul lucrărilor acestora: F. Bremer, *Handlexicon des Musik*; T. Cerne, *Dicționar de muzică*; P. Franck, *Taschenböchlein des Musikers*; F.A. Gevaert, *Neue Instrumentelehre*; J.C. Lobe, *Lehrbuch der musikalischen composition*; M. Reger, *Beiträge zur Modulationslehre*; E.F. Richter, *Lehrbuch des einfachen und doppelten Contrapunkts*; Dr. H. Riemann, *Musik-Taschenbuch*; Idem, *Kurzgefasste Harmonielehre*; A. Seguens, *Elemente din teoria muzicii pentru institute pedagogice și școale medii*; F.L. Schubert, *Abc der Tonkunst*; Idem, *Vorschule zum Componirem*; O. Schwalm, *Katechismus de Musik*; Dr. T. Tarnavski, *Liturgica și Odigetica pastorală*; Corneliu Diaconoviciu, *Enciclopedia română*. (Bibliografia folosită la întocmirea Dicționarului, cum se poate vedea nu este completă. Pentru a da o oarecare unitate acestei note, nu am trecut locul, editura, anul apariției și numărul de pagini la lucrările concepute și tipărite la noi.)
- ¹⁴Cu toate că, Timotei Popovici precizează în același loc că, unele date i-au fost oferite doar de “stimați colegii de la Seminar” (Seminarul “din Sibiu, n.a.”) nu concepem ca materialul necesar pentru redactare să-l fi cules doar în cei șase ani de ședere la Sibiu (1899-1905) ci și din perioada Lugojeană și brașoveană. (Timotei Popovici, *op. cit.*, p.VI).
- ¹⁵Timotei Popovici, *op. cit.*, p. V
- ¹⁶Idem, *ibidem*.
- ¹⁷Leon-Lian, *art.cit.*
- ¹⁸Pentru ca Dicționarul să poată vedea lumina tiparului, Timotei Popovici a împrumutat din fondul de ajutoare al corpului al Seminarului “Andreian” prin “conclusul” nr. 48/ 25.11.1905, suma de 100 coroane (Lia Delu, Caietul cu extrase din registrele arhive ale Seminarului “Andreian”, manuscris, f.1., f.p.).
- ¹⁹Și tipărirea unui dicționar de folclor muzical a rămas în faza de proiect din aceleași motive
- ²⁰v. Scrisoarea lui D.G. Iriac către Timotei Popovici datată: 23.09/06 10.1905
- ²¹Idem, 14/26.10.1905
- ²²Idem
- ²³Vezi, de pildă Tiberiu Alexandru, *Instrumentele muzicale ale poporului român*. Lucrare apărută sub îngrijirea Institutului de Folclor, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956
- ²⁴Timotei Popovici, *op. cit.*, p. 22
- ²⁵Idem, *ibidem*, p. 23
- ²⁶Idem, *ibidem*, p. 38
- ²⁷Idem, *ibidem*, p. 81
- ²⁸Teodor T. Burada, *Opere*, vol. II, Ediție îngrijită de Viorel Cosma, București, Editura Muzicală, 1975, p. 156-182
- ²⁹Idem, *ibidem*, p. 232 (Articolul a fost publicat pentru prima dată în “Evenimentul” (Iași), XVIII (1910), 234, 28.11, p. 2
- ³⁰Întă aceste lucrări în succesiunea lor cronologică: A.L. Ivela, *Dicționar muzical ilustrat*, București, Leon Alcalay, 1927; Alma Ionescu-Cornea, *Terminologie muzicală*, Timișoara, f.e., 1936 [șapirografia] Dumitru, Bughici și Diamandi, Gheciu, *Formele muzicale vocale*, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din R.P.R., 1960; A. Doljanski, *Mic dicționar muzical*. Traducere din limba rusă de Rostislav Donici, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din R.P.R., 1960; Dumitru Bughici, *Dicționar de forme și genuri muzicale*, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, 1974; Iosif Sava, Luminița Vartolomei, *Dicționar de muzică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979; Iordan Datcu, *Dicționarul folcloriștilor*, vol. II, Folclorul muzical, coregrafic și literar românesc,

București, Editura Litera, 1983; xxx, *Dicționar de termeni muzicali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984

³¹La întocmirea acestei lucrări au colaborat un număr de 46 de cercetători din cele mai felurite domenii ale muzicii

³²vezi nota 4

³³Despre inferioritatea și anacronismul "încercărilor" de lexicografie muzicală a lui Titus Cerne, Timotei Popovici și A.L. Ivela vezi interviul acordat Dr. Vasile Crețu de către muzicologul Viorel COsma în "orizont" (Timișoara), XXXIV (1983), 25, 24.06, p. 14

95 YEARS SINCE THE APPEARANCE OF THE MUSIC DICTIONARY OF THE TIMOTEI POPOVICI

This year, at the anniversary of 130 years from Timotei Popovici musician's birth and 50 years since his death, it's time for us to remember one of the important work od musical lexicography: "The Music Dictionary".

Published in 1905, in Sibiu, The Dictionary has a special significance through the fact that in relation to the collections of musical termus signed by Titus Cerne, Leopold Stern and Juarez Movila, it is the first book.

Going hard through the problems concerning the reference material, the printing and the spreading of the volume, Popovici succeeded to explain over 200 of terms to the experts and music fans, terms treated in the same number of articles. The author cleared a large area of problems concerning: the musical theory, harmony and counterpoint, organology, choral conducting, musical forms and types ethnomusicology.

Comparing the vocabulary and the problems of the other disciplines, parts of the sounds of art, the musical folklore takes an important place in this work. The material is divided in two main groups: organology and folk music types.

The book gains a lot by including in some articles some musical examples and illustrations, a list of abbreviations and of Addenda from the end of the volume, which explains the winter custom of Herods.

As a conclusions regarding The Music Dictionary, published 95 years ago by Timotei Popovici, we would like to underline that for the space and particularly the time when this book was conceived it represented the ABC knowledge of the misteries of the musical art.